

Adatok a katolikus egyház társadalomszervező tevékenységéhez Budapesten (1919–1944)

A római katolikus egyház évezredek gazdasági és szellemi hatalma a XVIII. század végén véglegesen meginogni látszott: úgy tűnt, hogy a polgárság forradalmi, a feudális gazdasági rendszer és társadalom felbomlása, az új, kapitalista társadalom kiépülése s ennek ideológiai megnyilvánulásai, a liberális, majd radikális eszmék terjedése alapjaiban támadta meg a hatalmas birtokokkal rendelkező, szigorú hierarchiára épülő, vasfegyelemmel kormányzott egyházat. A válság bekövetkezett ugyan, de nem mélyült el, mert az egyház, hosszú évszázadok tapasztalataitól vezéreltetve alkalmazkodott a változott viszonyokhoz: az új kizsákmányoló osztály, a burzsoázia hatalmának egyik támaszává vált.

1848, a párizsi júniusi munkásfelkelés, különösen azonban 1871 után, mind nyilvánvalóbbá vált, hogy egy új osztály, a proletáriátus lépett a történelem színpadára, az az osztály, amelyik minden kizsákmányolást — tehát a kapitalista kizsákmányolást is — megszüntetve megvalósítja a szocialista társadalmat. A párizsi Kommün, az Internacionáléban tömörülő milliós munkáspártok kialakulása jelezte, hogy minden kizsákmányolásra épülő társadalmi osztály, szervezet, s így az egyház számára is, a közös, legnagyobb veszélyt immár a forradalmi munkásosztály törekvései jelentik. A burzsoázia a munkásosztály forradalmi mozgalmainak leszerelését igen változatos formákban kísérelte meg. Természetes, hogy az egyház is — mihelyt tudatára ébredt a fenyegető veszélynek — segítségére sietett, s ideológiai eszközeinek sokaságával nem jelentéktelen szerepet játszott ebben a küzdelemben. Kisebbségek után végül is kialakult az egyház egyik legfontosabb, legnagyobb arányú szervezett ellenakciója a forradalmi szocializmus győzelmének megakadályozására: a múlt század végén kibontakozott Európaszerte a keresztényszocialista mozgalom. XIII. Leó pápa enciklikája nyomán az egyház jelentős szervezetei kezdtek a szociális problémákkal foglalkozni.

A keresztényszocialista mozgalmak kibontakozása azt jelentette, hogy immár új módszereket kellett alkalmazni a fennálló társadalmi rend védelmére. Korábbi századokban még lehetséges volt az inkvizíció eszközeivel, nyílt erőszakkal szembeszállni az elnyomott tömegek mozgalmival. Most azonban ez már nem vezethetett célra: az egyház az erőszak burkolt formái mellett, a nyílt színen, hatalmas ideológiai offenzívába kezdett; arra törekedett, hogy megnyerje és megtartsa a tömegeket.

Ez pedig azt jelentette, hogy a tömegekkel való törődésnek szervezett formát kellett adni.

Így volt ez Magyarországon is. Nálunk az egyház hatalma még nagyobb volt, mint Nyugat-Európában. A polgári forradalom után is fennmaradtak a hatalmas egyházi birtokok, az egyház nagymértékben érdekelve volt a fennálló társadalmi rend védelmében. Ezért természetes, hogy Magyarországon is kibontakozott a keresztényszocialista mozgalom.

A következőkben a magyarországi keresztényszocialista mozgalom egy részletét, az egyházközségeknek, a katolikus társadalmi egyesületeknek, a katolikus iskoláknak és sajtónak a budapesti társadalomra gyakorolt hatását elemezzük. A cikk keretében nemhogy teljességre, de még csak egy-egy szervezet működésének teljes bemutatására sem törekedhetünk. Csupán arra szorítkozunk, hogy az eddig felszínre került adatok alapján bemutassuk a budapesti szervezeteket, s így kíséreljük meg bizonyos tanulságok levonását.

A társadalmi egyesületek

Magyarországon a XIX. század vége felé és a XX. század elején az egyház kezdeményezésére, az egyház vezetésével sorra alakultak a különböző társadalmi egyesületek. Intenzív munkát kifejtő katolikus társadalmi egyesületekről ebben az időben beszélni azonban még nem igen lehetett. A változást az egyesületi életben az első világháború után az egyházközségek megalakulása jelentette. A plébániák mellett akkor alakultak sorra az egyházközségekként működő szervek: világi hívekből alakult tanácsok, amelyeket egyházi személyek vezettek.

Az egyházközségek szervezése 1918 őszén kezdődött meg. Az Októberi Forradalom alatt Csernoch János esztergomi érsek Mészáros prelátest, a királyi vár plébánosát bízta meg a budapesti katolikus egyházközségi szervezet megszervezésével.¹ Az érseki biztossá kinevezett Mészáros preláthus mindent elkövetett, hogy az akkor már polgári demokratikus követelményeket megvalósító — így az egyház és állam különválasztását bizonyos fokig végrehajtó — magyar kormánnyal szemben a katolikus autonómiát megszervezze. Az autonómia kérdése Magyarországon évtizedek óta vajdúó probléma volt, és nem is került, de nem is kerülhetett sor megoldására, mert az egyik félnek sem állt érdekében. Magyarországon az egyház uralma az őszirózsás forradalomig szinte csorbítatlan volt, az állammal való együttműködés is — egy-két kisebb jelentőségű incidenstől eltekintve — zökkenőmentesnek mondható. Tehát az autonómia kérdése — természetesen — a polgári demokratikus forradalom alatt vetődött fel ismét erőteljesebben. A demokratizálódó állammal szemben aktuálissá vált az autonómia kérdésének rendezése; ami ezt az autonómiát, ennek belső lényegét illeti, a katolikus egyház, már csak hierarchikus szervezeténél fogva is, úgy kívánta megvalósítani, hogy az autonómia — autonómia legyen az állammal szemben, de semmiképpen se jelentsen autonómiát, önkormányzatot a hívők számára.

A katolikus autonómia megszervezésére megalakult az Országos Katolikus Tanács. És mert az autonómia kérdése annyira bonyolult volt, hogy a Tanács munkájának elhúzódását előre látni lehetett, a hercegprímás utasítására Budapesten már előre létrehozták az egyházközségi szervezetet. Az egyházközségek minden plébánián megalakultak. Ezek kiküldötteiből alakult meg a Központi Tanács. A Központi Tanácsnak kettős feladata volt. Az első: Budapest katolikus lakosainak összeírása, a második: az egyházközségi alapszabályok elkészítése.²

Az egyházközségek létrehozásával a hívek szervezetségét kívánták megteremteni, ezek azután összefogni próbálták őket a fennálló állami és társadalmi rend ellen: az „egyház védelmében”.

Az egyházközségeket a Tanácsköztársaság leverése után is fenn tartották. Bebizonyosodott ugyanis, hogy az egyházközségi szervezetek segítségével sokkal közelebb tudnak jutni a hívekhez, mint a plébániai hálózaton keresztül.

Ahhoz azonban, hogy sor kerülhessen akár csak arra is, hogy felszólítsák a híveket az egyházközségbe való belépésre, hogy számítani lehessen rájuk: tudni kellett, kikről is van szó. A legelső feladat ezért a hívek összeírása volt. Az összeírást nem egyedül a plébánosok végezték, e munkában világiak is segítettek. A lajstromokat évekig, mondhatni szüntelenül tökéletesítették; azok így minden katolikus szervezkedés megindításának értékes segédeszközei, sőt elengedhetetlen feltételei lettek. Ezek a lajstromok idővel már nemcsak a neveket tartalmazták, megpróbálták az egyes emberekről is megközelítően hű képet adni. Nemcsak száraz adatokat tartalmaztak tehát, hanem az embert és annak életkörülményeit is számba vették. A plébános a lajstromokban tartotta nyilván híveit, szinte ebből ismerkedett velük és ezen adatok segítségével tudta, mi a feladata, mit kell, vagy mit tud egyáltalán elérni egy-egy hívónél, vagy nem hívónél. Nyilvántartottak egy-egy emberről lehetőleg mindent, amit tudtak róla: vallásos-e és mennyire, kötött-e egyházi házasságot és ha nem, miért, milyen a szociális helyzete stb. E feladatok a plébános számára sok többletmunkát jelentettek, ezért bevonták a munkába a hívek egy részét is. A „világi hívek apostolkodása” azonban nem jelentette a világiak behatolását a hierarchiába. Az egyházközségek feje mindenkor a plébános volt, és az ő — illetve a legfelsőbb egyházi vezetés — irányítása alatt működtek a világiak. Megkísérelték tehát az egyház társadalmi gyökereit megsokszorozni és erősíteni anélkül, hogy a központi irányításból és ellenőrzésből egy jöttányit is engedtek volna.

Az egyházközségek szervezetét részletesen kidolgozták, és úgy valószínűsítették meg, hogy az egyházközség a püspök intézkedése folytán létesült szervezet és ne a hívek szabad egyesülete legyen. Az egyházközség munkáját „irányító” képviselőtestület tagjainak felét a hívek választották. A másik felét hivatalból kijelölt tagok alkották. A képviselőtestület választotta a tanácsot, amely az egyházközség adminisztrációs munkáját végezte. A tanácsnak hivatalból tagjai voltak: a plébános, a káplánok, a hitoktatók közül legfeljebb kettő, a főváros katolikus vallású képviselője, a karnagy és az egyházközségi intézetek vezetői. Később az

egy-egy képviselőtestület mellett szakosztályok alakultak, amelyek azok irányítása mellett működtek. Egy-egy egyházközségnek hitbuzgalmi, karitatív, szociális, sajtó szakosztálya volt. Ezek a szakosztályok tartották a legközvetlenebb kapcsolatot a hívekkel és váltak könnyen mozgatható segédcapataivá az egyháznak. Az egyházközség tehát a legkiterjedtebb és legátfogóbb, sajátos szerkezetű tömegszervezete volt az egyháznak.

A Horthy-korszakban az egyház társadalmi egyesületeit szervezeti téren is összekapcsolta az egyházközségekkel, a társadalmi egyesületek és az egyházközségek együttműködése következtében megerősödtek az egyesületek; de az egyesületek megerősödését nemcsak ez a szervezeti forma segítette, hanem közrejátszott az egyháznak az egyesületi munka kiszélesítése terén való buzgólkodása.

A világi hívek „buzgólkodása”-tól várta az egyház a tömegekre gyakorolt befolyásának erősödését. Jól tudta, hogy a papság egyedül nem képes a megnövekedett feladatokat ellátni. „Krisztus egyházának az ellenségei is egészen új és modern eszközökkel küzdenek az igaz hit ellen” — írja 1922-ben egy pápai körlevél —, ezért az egyháznak is új eszközökhöz kellett folyamodnia. És létrehozták az Actio Catholicát, a „világiak megmozdulására”, hogy „álljanak a lelkipásztorok mellé”. Az AC a hívők aktivizálását igyekezett elérni az egyház „védelmében”. Magyarországon 1932-ben alakult meg. Legfelsőbb vezetésében, az Országos Vezetőségben (amelynek szervei az Országos Elnökség, az Igazgató Tanács, az Országos Tanács) helyet foglalt a hercegprímás és egy püspök az elnökség tagjaként. Az Országos Vezetőség alá tartozott az egyházmegei vezetőség, majd ennek alárendelt szerve volt az egyházközség. Az AC tulajdonképpen működési területe tehát az egyházközség volt.³

A szervezeti hálózat kiszélesedése minden téren tapasztalható. Pl. 1920-ig az Országos Katolikus Nővédő Egyesület felügyelete alatt 12 Anyák Köre működött Budapesten, 1930-ig ez a szám megkétszereződött. Ugyanez volt a helyzet a munkásnő- és leányköröknél. Nem volt a társadalomnak olyan rétege, amelyre ne terjedt volna ki az egyház figyelme. Gondosan ügyeltek arra, hogy mindkét nemnek, minden korosztálynak, minden társadalmi osztálynak meglegyen a maga egyesülete. Voltak egyesületeik külön a férfiak részére, külön a nők részére és külön a gyermekek, középiskolás diákok, főiskolások részére, de ezeken belül is pl. a férfiaknál külön kongregációjuk volt az iparosoknak, a tisztviselőknek, az „urak”-nak. A nőknél a cselédlányoknak, a tisztviselőnőknek, a háziasszonyoknak és az „úrinők”-nek külön-külön szervezetük volt. A legfőbb cél az egész társadalom kézbentartása volt. Miután igen jól tudták, hogy az egyes rétegek még az egyház kedvéért sem keverednének egymással, minden osztálynak, sőt rétegnek külön egyesületet szerveztek. Bár egy-egy egyesületet különböző céllal (hitvédelmi, szociális, karitatív) hoztak létre — nem ez volt a lényeges. Mindezek a fő célt szolgálták: az egyházhoz közelítették meg a közeli rétegeket az egész társadalmat.

Ebből a megállapításból kiindulva az egyesületek működését aszerint kívánjuk a továbbiakban vizsgálni, hogy milyen réteget igyekeztek

tömöríteni. Az egyházközségi szervezettel a különböző kongregációkon kívül, mintegy 15—20 egyesület működött együtt. Nem minden egyházközségben működött minden egyesület, mert a helyi adottságokat messzeemenően figyelembe vették. Ezek közül az egyesületek közül jelentősebbek voltak az Anyák Köre, a Credo Egyesület, az Eucharisztikus Gyermekszövetség, a Gyermekvédelmi és Katolikus Patronázs, a Hitterjesztő Egyesület, a Jézus Szíve Társulat, a Leánykör, az Oltáregyesület, a Szív-gárda, a Szent Vince Egyesület, a Szocialis Missio Társulat, a Szent Zita Kör stb.

A legnehezebb feladata az egyháznak a férfiak körében volt. — Megfigyelhető, hogy a velük való foglalkozás esetében mindig a férfiakat fokozottabban érdeklő, főleg megélhetési és érdekvédelmi problémákat helyezték előtérbe. Ez a munkások és iparosokkal való foglalkozásra még fokozott mértékben áll.

A „Quadragesimo Anno” megjelenése után, mint tudjuk, komoly mozgalom indult meg az egyház kebelén belül a munkásokkal való foglalkozás érdekében. A Quadragesimo Annót „Proletárok megváltása” címen olcsó népies fordításban is kiadták. A Szent István Társulatnak több kiadványa jelent meg, amely a keresztényszocialista eszmék terjesztésére volt hivatva. Ilyen volt a Keresztényszocialista Könyvtár füzetsorozat, amelyet a primás a papság figyelmébe és támogatásába is ajánlott. A Horthy-korszak első éveiben különböző keresztényszocialista szervezeteket próbáltak életrekelteni, de nagyon csekély sikerrel. 1920 januárjában különböző gyűléseket rendezett Budapesten a Keresztény Szocialista Bőrmunkások Országos Szövetsége (amely a munkanélküliek elhelyezésével kívánt tömegeket szerezni), az Éttermi, Kávéházi és Szállodai Alkalmazottak, a Borbély és Fodrászmunkások, a Magántisztviselők stb. „Szövetsége”-i. A keresztényszocialista szervezetek eme szárnypróbálgatásai azonban Magyarországon nem vezettek számottevő eredményre, a munkásokra ezeknek nem volt befolyásuk, közöttük nem volt soha hitelük. A 20-as évek kezdeményezései után mind kevesebbet hallunk róluk és később már önálló akcióik nem is igen voltak.

Az egyház azonban továbbra is megkísérelte, hogy a szociális helyzet javításán fáradozó szervezet képében mutakozzon, ezért minden szociálisnak feltűntethető kormányakciót támogatott, így többek között a munkanélküliség enyhítésére indított mozgalmakat is. 1928-ban pl. a kormány „Magyar Hét” akciót indított az ipari és mezőgazdasági termékek fogyasztásának fokozására, amivel a munkanélküliségen akartak enyhíteni és a külkereskedelmi mérleget kívánták javítani. Ilyen és ehhez hasonló akciókban kapcsolódott be szívesen az egyház. Szervezeteit felhívta ezen gazdasági szempontból teljesen elhibázott akciók aktív támogatására, s ezen keresztül kívánt közelebb kerülni a munkásokhoz, iparosokhoz, ami érthető módon igen nehezen ment.

„A szabadelvű eszmék” térhódítása már a XIX. század második felétől igen intenzív volt a fővárosban. Komolyabb kapcsolata az egyházzal akkor is a budai oldalnak volt, Pesten kevésbé sikeresen dolgoztak, de ha volt egyházi élet Pesten, az főleg a ferencesek és szerviták templo-

mában volt. Katolikus társadalmi és szociális működést csak a legényegyletek fejtettek ki.

A XIX. század 80-as éveiben telepedtek le a fővárosban a Jézus-társaságiak, és ők alakították meg az első katolikus köröket, a Molnár utcai katolikus kört az „úri osztály”-nak, a józsefvárosi katolikus népkört pedig az „alsóbb néposztály” számára. Ebből a népkörből vált aztán ki már a század elején (1901 decemberében) az „Iparosok Mária Kongregációja”.⁴ A kongregáció feladata elsősorban a hitélet elmélyítése volt (közös szentáldozások, lelkigyakorlatok), ezen túlmenően télen társas estélyek rendezésével, nyáron társas kirándulásokkal igyekeztek az együttműködést elmélyíteni. Ehhez járultak még a társas vacsorák, a családi estélyek, amelyeken a nagyobb látogatottság kedvéért kulturális műsort, szavalatokat, zeneszámokat adtak elő. A kongregáció zászlóanyja gróf Wenckheim Frigyesné és Zichy Nándorné volt.

A 20-as években a kongregáció már több szakosztályra oszlott. A Szent Ignác-, Szent József-szakosztályok mutatják, hogy az egyház már a társadalmi munka számára előnyös formáját, a kis egységekben történő agitációt alkalmazta. Ezek a szakosztályok azonkívül, hogy a feladatuknak tekintették az iparosok szórakoztatását, a hitélet fejlesztését — éppen az iparosokra való tekintettel —, a közös pénztárak és munkalehetőségek szervezése révén kölcsönös támogatással akarták a tagok anyagi helyzetét megjavítani.

A XX. század eleje volt a különböző kongregációk megalakulásának ideje. Ekkor alakult meg többek között a Budapesti Tisztviselők Mária Kongregációja. Ennél a kongregációnál — bár a feladatok ugyanazok — jóval kiterjedtebb szervezetet találunk, mint az iparosokénál. Sokkal több tisztségviselőjük, funkciójuk volt. — A tisztviselők kongregációjában háznagy, pénztáros, krónikaíró, könyvtáros, felolvasó, lapterjesztő, főrendező, beteglátogató (területi felosztás szerint) és zászlós-urak voltak.

A kongregáció szakosztályokra oszlott: a Szent Ignác-kongregációnak eucharisztikus és hitvédelmi szakosztálya volt; feladatuk a szentségimádás rendezése, lelkigyakorlatok nyilvántartása stb. volt. A Xavéri Szent Ferenc Kongregációnak missziós szakosztálya; a Szent Gellértnek kulturális szakosztálya és szociális szakosztálya volt. Különböző volt minden kongregációnak a szakosztályfelosztása, azzal a különbséggel, hogy egyik-másik helyen — a helyi viszonyoknak megfelelően — nem minden szakosztály alakult meg.

A kongregáció nemcsak a Budapesten lakókat tömörítette magába, hanem vidéki tagjai is voltak. Ezeknek külön „családfő”-je volt és külön „családfő”-je volt a távollevő tagoknak is.

Kik voltak tagjai a kongregációnak? Kik voltak e „tisztviselők”? A rendszeren bejáró tagok között: MFTR fogalmazót, nyugalmazott telekkönyvvezetőt, belügyminiszteri számvevőségi tanácsost, banktisztviselőt, nyugalmazott ügyvédet, nyugalmazott postafőfelügyelőt, nyugalmazott MÁV főintézőt, nyugalmazott postatakarékpénztári I. osztályú főszámtanácsost, MFTR főintézőt, székesfővárosi irodafőtisztet, „Hangya”

tisztviselőt, nyugalmazott bankigazgatót, nyugalmazott postafőellenőrt, nyugalmazott okleveles gépészmérnököt találunk.

A Credo egyesületek — foglalkozásra való tekintet nélkül — a férfiakat szervezték. Miután a férfiak megszervezése volt az egyház számára a legnehezebb, feltehetőleg az volt az elképzelés, hogy valamelyes eredmény eléréséhez a plébános segítsége szükséges, ezért egy püspökkari értekezlet 1928-ban elrendelte a Credo egyesületek megalakítását minden plébánia mellett.⁵ Az egyesületek majdnem mindenütt meg is alakultak. Nagy részük havonként tartott összejövetelt, ahol egy-egy vallásos tárgyú beszéden kívül az aktuális politikai kérdéseket is megvitatták. A belvárosi plébánia mellett működött az egyik leghatékonyabban működő Credo egyesület: 200 tagot számlált a 20-as évek végén, látogatottságát tekintve felülmúlta a munkáskerületek Credo egyesületeit.

A férfiakénál jóval kiterjedtebb hálózatúak voltak a női egyesületek, szervezetek és szövetségek. A mozgékonyság, a rugalmasság ugyanúgy jellemző ezekre, mint a férfiak egyesületeire.

Rendkívül érdekes megfigyelni, hogyan kíséreltek meg hatni az asszonyokra. Az 1920-as évben, az élelmezés volt a legfőbb problémájuk az asszonyoknak. A vesztes háború után a lakosság nagy része nyomorgott, a legfontosabb élelmiszercikkekhez nem jutottak hozzá. Ekkor a Katolikus Női Szövetség beszerzési csoportot alapított. A Katolikus Női Szövetség tagjai számára tojást, lipói turót, kolbászarút, gesztenyét, rizst árusított. Ez amellelt, hogy az asszonyok számára igen fontos volt, anyagi hasznot is jelentett a szövetségnek. Így a Mária utca 7. sz. házban dolgozó csoport hirdeteményei rendszeresen megjelentek az újságokban és hírül adták, hogy mi kapható a Szövetségnél.⁶ A babtól és borsótól a húskonzerven át gyertyáig, cipőig, szövött áruig, selyemharisnyáig mindent lehetett kapni.⁷

Az országos Katolikus Nővédő Egyesület 1921-ben a karácsonyi ünnepek alatt a szegényeknek 60 000 K-t osztott ki, a hercegprímás adományából „szegénysorsú tisztviselő családok és özvegyek között”.

A hadiárvák számára a hadiárva-osztály tartott 1922 január elején karácsonyfa ünnepélyt. Ebben az időben a Nővédőegyesületnek már nemcsak hiterjesztési feladatai vannak.

1922 januárjától kezdve minden hónapban Zadravetz tartott előadást számukra. Zadravetz személye biztosíték lehet számunkra, hogy ezeken az előadásokon nem csupán vallási kérdésekről volt szó. Ez itt még csak kezdődő jelenség, a továbbiakban azonban mind világosabbá válik, hogyan akarták az egyház szavával félrevezetni a nőket olyan kérdésekben is, amelyekről addig váltig azt állították, hogy azokban a nőknek nincs és nem is lehet szavuk. Hogyan akartak a nőkön keresztül hatni a családra. Hogyan jutottak el a Keresztény Női Táborig, amely már ennek a gondolatnak a teljes megvalósulása.

Az egyesület 1922 januárjában a patronesszek és a nővédelem iránt érdeklődők részére hetenként kétszer valláserkölcsi, szociális és karitatív előadásokat rendezett. Előadók nagy része nem egyházi személy volt: Bernolák Nándor népjóléti miniszter, Hohenlohe Egon herceg, Heim

Pál dr., Torday Ferenc dr., Czettler Jenő dr., Welkenberg Alajos dr., Hell Farkas dr., Szabó Artur dr. egyetemi tanár, Parassin József, Szabó György dr. A női egyesületek gombamódra szaporodtak, nem volt társadalmi osztály, amelynek asszonyaival ne foglalkoztak volna és akiknek részére ne lett volna egyesületük. A tanonc- és munkáslány-egyesületek, amelyek a gyárakban, a kisebb üzemekben, a műhelyekben, a boltokban alkalmazott leányokat szervezték, az AC felügyelete alatt állottak, és a Katolikus Dolgozó Leányok Országos Szövetsége rendezett számukra gyakorlati kurzust.⁸ A Katolikus Munkásnők számára otthont tartottak fenn, ahol 70 munkáslány, illetve kifizetésű tisztviselőnek nyújtottak lakást és élelmet. Az állam támogatta rendkívüli segélyekkel az otthont.⁹ Nem tudjuk, hogy milyen volt az arány a munkásnők és a tisztviselőnők között. Feltűnő, hogy más hasonló, munkásnők számára fenntartott intézményekről nem adnak hírt, ugyanakkor ennek az otthonnak létszáma igen csekély. A Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége a hitbuzgalmi előadásokon kívül főzőtanfolyamokat, háziipari tanfolyamokat rendezett, de foglalkozott a cselédelhelyezéssel és a vasúti misszióval is.¹⁰

A Zita-körök és a cselédkongregációk is az egyházközségekhez kapcsolódtak, sok helyen az egyházközségi irodában alkalmi munkaközvetítés is folyt. Ezek a körök és kongregációk az engedelmességre, beletörődésre, szelidségre, szerénységre igyekeztek nevelni a cselédleányokat. Körök azonban nem volt túl széles. Ha meggondoljuk, hogy a belvárosi plébánia mellett működő Zita-körnek 1930 táján mindössze 50 tagja volt, és ha számba vesszük, hogy ezek közül jó pár csak papíron volt tagja a körnek — pedig a Belvárosban, éppen a jómódú családok lakóhelyén, nem csekély számú háztartási alkalmazott lehetett —, nem nevezhetjük túl eredményesnek a Zita-körök munkáját, sem ebben az időben, sem a későbbi években.

Az Anyák Körének feladata a szegény anyák látogatása, segélyekkel, tejjel való ellátása volt. Ez majdnem minden egyházközségben megalakult. Az Anyák Köre látogatottságánál fogva messze felette állt a többi egyesületnek. 1928—29-ben 19 egyházközségben működött, a beiratkozott és gondozott családok száma 2062, a gyermekeké pedig 9219 volt. Feladata, anyák és csecsemők egészségügyi gondozása, lényegében állami feladat lett volna.

Mindezek a szociális intézkedések nem jelentettek számottevő segítséget; nem az alapvető bajokat szüntették meg, csak szépségtapaszt tettek a csúnya sebekre. Az egyház egész apparátusával védelmezte a szegénység, a nyomor alapvető kútforrását: a nagytőkét, a mammutbirtokokat. De támogatta a Caritas-t is — a jótékonykodást —, ami természetesen nem változtatott azon a tényen, hogy Magyarországon a tbc népbetegség lett, hogy Közép-Európában nálunk volt a legmagasabb a csecsemőhalandóság, hogy szép számmal voltak nyomortanyáink.

A Szociális Misszió Társulat az 1921—29-es években 24 egyházközségben működött. Munkáját az egyházközségek anyagi támogatásával végezte. Munkaterülete hasonló volt az Anyák Köréhez.

A Katolikus Patronázs nőbizottsága a züllésnek kitétt gyermekeket lett volna hivatva felkarolni. A Katolikus Tisztviselők egylete kereskedelmi szakiskolát és tanfolyamokat tartott fenn gépírás, gyorsírás és nyelvek elsajátítására. Különbféle kézimunkák értékesítését és közvetítését a Testvérszövetség végezte. A Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége 3 otthont tartott fenn 110 férőhellyel cseléd lányok, kenyérkereső nők és diáklányok számára. A Katolikus Nővédő otthonában 140 férőhely volt. Otthona volt a Dolgozó Lányoknak, a Katolikus Tisztviselők Budapesti Egyesületének, a Testvérszövetségnek, a Szentlélekszövetségnek, a Kis Teréz kollégiumnak és a Menza Egyesületnek. Nyaralótelepe volt a Katolikus Tisztviselők Egyesületének és nyaralót bérelt a Katolikus Lányok Országos Szövetsége.

Az előbb említett egyesületek, szövetségek a Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetségéhez tartoztak már 1930-ban. Majdnem minden nőegyesület ide tartozott (a kongregációk és az oltáregyesületek kivételével). Az Országos Szövetség állt összeköttetésben a hatóságokkal és szerzetes rendekkel. A Szövetség lett volna a magyar katolikus női társadalom összefogó, irányító és reprezentatív szerve, amely a már meglévő női szövetségeket, egyesületeket, testületeket összefogta. Feladata volt még a Szövetségnek „a még katolikus nőegyesületekbe nem tartozó katolikus nők tömörülését helyi egyesületek létesítésével elősegíteni”. Ezenkívül a Szövetség volt hivatott a külfölddel való érintkezést fenntartani.

Az 1942. évi jelentés szerint a Szövetség 13 országos jellegű testületet fogott össze (köztük három nagy ifjúsági mozgalmat: a Kloszt, Kalászt és a Dolgozó Lányokat) és 13 testület 1844 egyesületét, amelyekkel az egyházmegyei látogatások során tartották fenn a kapcsolatot.¹¹

Nem szakadtak el a Szövetségen kívül álló katolikus központi egyesületektől, a kongregációktól, az Oltáregyesületektől sem. Az Országos Szövetség lapot adott ki, a Katolikus Nők Lapját, amely valamennyi női egyesület lapja volt.

A Szövetség irányítását az Intézőbizottság végezte, a csatlakozott mozgalmak a maguk területén a Szövetség segítségével maguk irányították a munkát, kurzusokkal, amelyekre a központ adta az előadót, munkafüzetekkel és lapokkal. Munkafüzete volt a Klosznak, Kalásznak, Dolgozó Lányoknak, a Szent Zita-köröknek, a Szövetségi Központnak stb. Az Asszonyok-Leányok, Nagyasszonyunk, Tulipántos Láda, Dolgozó Nő, Házimunka c. lapok voltak az előbb említett egyesületek orgánumai. Ezenkívül a Szentlélek Szövetségnek, a Katolikus Tanítónők és Tanárnők Országos Egyesületének volt lapja.

A Szövetség bizottságain keresztül végezte munkáját. Hét bizottság volt: Hitéleti Bizottság, Leányvédelmi Bizottság, Ifjúsági Bizottság, Szociálpolitikai Bizottság, Háztartási-Gazdasági Bizottság, Szociálkaritatív Bizottság és Szervező Bizottság.

A Hitéleti Bizottság vezetője gróf Eszterházy Mária volt. Katekizmus-versenyeket szerveztek, betegeket látogattak és ezeknél „apostolkodtak”.

A Leányvédelmi Bizottság a leányvédelemmel foglalkozó szervezeteket fogta össze. Vezetője Szegedy-Maszák Aladárné volt. Ide tartoztak a már korábban említett Szent Zita-körök, a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége.

Az Ifjúsági Bizottság munkájáról a későbbiekben, az ifjúsági egyesületeknél szó lesz.

A Szociálpolitikai Bizottság vezetője Schlachta Margit volt. Ennek a bizottságnak volt a feladata a katolikus nők politikai — ahogy ők nevezték: állampolgári nevelése. Azt, hogy hogyan végezték ezt a munkát, a Keresztény Női Tábor munkájából láthattuk.

A Háztartási-Gazdasági Bizottság főleg a már említett Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségében fejtette ki működését. Korszerű ételmeztetés, szappanmegtakarítás, takarékos fűtés volt az előadások, a bemutatók tárgya. Különböző háborús étel és befőzési recepteket adtak ki és propagáltak a háború alatt. Ilyen receptkönyvet adott ki a Dolgozó Lányok is, a Kalász is. A Testvérszövetség eszpresszót és háziipari üzemet tartott fenn. A bizottság vezetője Strumpf Károlyné volt.

Bekapcsolódott a háború idején az egyház a nőknek a háború melletti mozgósításába. Ez két vonalon történt: a Keresztény Női Tábor útján és a Nők Önkéntes Honvédelmi munkaszolgálat útján. Ez utóbbi Országos Felügyelősége a csúciszervezetek között a Katolikus Nők Szövetségét is felkérte a toborzásra és a jelentkezők nyilvántartására.

A kongregációk kívül estek a tulajdonképpeni társadalmi egyesületek keretein. Így a kongregációk nem tartoztak az egyesületek központjához. A kongregációk rendeltetésüknek megfelelően hitterjesztési közösségek voltak, ténylegesen azonban módszereik, szervezetük hasonlósága, működésük a mi szemünkben társadalmi egyesületté avatja őket. Ezért beszéltünk a férfiak egyes kongregációiról az előbbiekben, és ezért beszélünk erről a nőknél is. Nem lehet feladatunk minden Mária-kongregáció szervezetének, működésének ismertetése, inkább egy jellemző kongregációt ragadunk ki.

A Magyarok Nagyasszonyáról nevezett és Szt. Ágnes pártfogása alatt álló úrilányok kongregációja az 1941–42-es évben¹² két csoportban működött: az iskolából kimaradt tagokból állt az I. csoport, és a még iskolába járók alkották a II. csoportot. Az I. csoport 56 tagot, 24 külsőtagot (ez utóbbiak között asszonyok is voltak), a II. csoport 17 tagot és 14 jelöltet számlált. Mind a két csoport minden második héten rendes gyűlést tartott. A kongregációk mindegyike egy-egy előljáró irányítása alatt működött, s ezek minden esetben egyházi emberek voltak. A kongregáció előljárója az 1941. évben Körtvélyessy Ferenc hittanár volt. Tisztikara egy elnöknőből, két asszisztensből, egy titkárból, egy jelölt mesternőből, háznagyból, pénztárosból, könyvtárosokból és tanácsosokból (10) állt. 1941-ben 20 rendes gyűlést, 5 magisztrátusi gyűlést és külön 1–1 szakosztályi gyűlést tartottak. A kongregációban három szakosztály működött: hitbuzgalmi, missziós és szociális.

A hitbuzgalmi szakosztály szentségimádási vasárnapokat rendezett. A missziós szakosztály missziós folyóiratokat terjesztett. Három kínai

gyermeket kereszteltetett meg és 126 pengő adományt küldött a kínai missziók részére. A szociális szakosztály tagjai szegény családokat, hadbavonultak hozzátartozóit látogatták, sebesült honvédeket kerestek fel a kórházakban és sajtótermékeket vittek számukra. Vezeték az Illatos úti gyermekek szívgárdáját.

Egy-egy gyűlésükön előadásokat hallgattak és egy-egy aktuális kérdést vitattak meg. Kimondottan vallási tárgyú gyűlésük az egész esztendőben kettő volt, a többi tárgya a lányokat, mint társadalmi lényeket foglalkoztató probléma volt: a november 4-i gyűlésén a Dolgozó Lányok központi vezetője ismertette mozgalmukat, a prézes a szenvedő lelkek segítségéről beszélt, november 18-án ismertették „A keresztény házasságról” szóló pápai körlevelet. A prézes Szent Erzsébetről emlékezett meg, utána a házasság egyes problémáit vitatták meg. December 2-án Nagy Töhötöm S. J. finnországi útjáról és az ott szerzett tapasztalatairól tartott előadást. Előadásokat tartottak még a leányideálról, továbbá Leány a jövő frontján, A kongreganista feladatai a mai időbeni, Milyen leányt keres a mai modern katolikus férfi?, Krisztusi elvhűség a mindennapi életben, A népi írókról és népi irodalomról, Film, színház, irodalom és a család címmel. Belekapcsolódtak a háborús Magyarország életébe, „Honvédnap”-ot rendeztek, amely alkalomból műsoros estet rendeztek, sebesült katonákat láttak vendégül, majd fel is keresték őket a kórházban.

A legnagyobb gondja az egyháznak az ifjúság megszerzése volt. Hatását, mint a későbbiekben látni fogjuk, főleg az iskolákon keresztül érte el, de az ifjúsági egyesületekben kifejtett tevékenysége is figyelemre méltó.

Ha az egyetemi hallgatók szervezeteit tekintjük, elsőnek az Emericánát kell megemlítenünk. Az Emericana közismert egyetemi bajtársi egyesületei csak részei az Emericának, amelynek tagjai legtöbbször a „legmagasabb” körökből kerültek ki, de leghírhedtebbé az egyetemi szervezetek váltak.

Az Emericana mindig az egyház közvetlen irányítása alatt állott. 1939-től az új alapszabályok értelmében az Emericana commendatorait maga a hercegprímás nevezte ki. Az Emericana funkcionáriusai egyben rendszerint valamely komoly állami pozíciót foglaltak el.¹³ Az állam és egyház összefonódása mindenkor szemléltetően megmutatkozott. Az említett esztendőben a hercegprímás a Budapestvidéki tankerületi kir. főigazgató előterjesztésére (aki egyben az Emericana commendatorának állandó helyettese is volt) a commendátori tisztségre dr. Bitter Illés apátot, a magister magnusi tisztre pedig Gerevich Tibor egy. nyilv. r. tanárt nevezte ki.¹⁴ Az Emericana feladata volt a Horthy-féle „keresztény szellem”-et az egyetemeken meghonosítani. Ez azt jelentette, hogy tagjai ugyan szóban és írásban többször hangoztatták a napi politikától való távolmaradásukat, de a gyakorlatban sokszor használta fel őket a kormány sztrájkmozgalmak levezetésére, vagy hangulatkeltésre (pl. zsidóveréseknél). Körülbelül ugyanaz volt a feladatuk, mint a szintén egyházi vezetés alatt álló Szent Imre-kollégiumoknak. A budai és pesti Szent

Imre-kollégiumok, amelyek eredetileg arra voltak hivatottak, hogy a Budapesten egyetemre járó, de vidéken lakó tanulóifjúságot katolikus szellemben neveljék és megfelelő környezetben tartsák, a gyakorlatban az ellenforradalom biztos bástyaivá alakultak, ahonnan csoportosan vonultak ki a különböző verekedésekre a fiatalok, „a haza, a vallás, az erkölcs” stb. védelmében.

Az egyházi cserkészmozgalom (a klérusnak külön csapatai voltak) létszámát és méreteit tekintve közvetlenül az iskolai mozgalom után következett.¹⁵ A csapatok 62,5%-a iskolai csapat volt, az iskolák után a legnagyobb százalékkal az egyházközségek szerepeltek mint fenntartó testület. Ezek a csapatok szervesen beilleszkedtek az országos cserkészmozgalomba. Korán felismerték a cserkészmozgalom jelentőségét a klérus szempontjából, ezért messzemenően támogatták. De mindez csak a fiú csapatokra vonatkozott, mert a leány cserkészmozgalmat a hercegprímás azzal az indokolással tiltotta el az egyházi iskolákban, hogy „nem felel meg a leánypszychének”.¹⁶

Volt olyan egyházi cserkészcsapat, amely legényegyleten belül működött, pl. a „Magor” 169. sz. cserkészcsapat. Ez nyilvánvalóan azt jelentette, hogy a legényegylet tagjai közül szervezték. Az ilyen csapatokat anyagilag az esetek többségében az egyházközségek támogatták.¹⁷

Ugyanennek a legényegyletnek leventecsapata is volt, minthogy a leventemozgalom is élvezte a klérus támogatását. Itt azonban sokkal több probléma merült fel, mint a cserkészmozgalomnál; legfőbb aggodalmuk az volt, hogy a leventemozgalom ugyanúgy kötelező volt a középiskolás diákok, mint az iparostanulók számára, sőt egy csoportban kaptak kiképzést, ami a társadalmi osztályok elkülönülése szempontjából igen káros volt. Ez pedig szögesen ellentétes volt az egyház nevelési elveivel.

Kiterjedt az egyház gondoskodása a kisgyermekekre is; főleg szociális kérdések megoldásán keresztül próbáltak közelebb férkőzni hozzájuk, és rajtuk keresztül a családhoz. Tennivaló akadt volna bőven, a fővárosban lakó gyermekek nagyobbik része, főleg a 20-as és a 30-as évek elején, nyomornak és nélkülözésnek volt kitéve. 1920-ban az akkori katolikus nagygyűlés folyamán megalakult a Katolikus Gyermekevédelmi Központ, amelynek rendeltetése az volt, hogy a meglévő katolikus gyermekvédelmi szervezeteknek egyöntetű irányítást biztosítson.¹⁸ A Központ Budapesten irodát állított fel. A Központoz tartozó szociális gyermekvédő egyesületek közül a Keresztény Szeretet Országos Gyermekevédő Műve elnevezésű egyesülettel találkozunk e korszakban a legtöbbször. Az egyesület főleg a gyermekek gondozásával és nyaraltatásával foglalkozott; mindkettőnél igénybe vette a főváros és az állam intenzív támogatását. Többek között 1921-ben az egyesület Óbudán házat vásárolt a Katolikus Tanulók Összejövele Óbudán elnevezéssel létrejött egyesülés céljaira, amely feladatául tűzte ki, hogy elemi, polgári és középiskolai tanulókat külön-külön csoportokban, szabad idejükben szórakoztasson és ezzel őket a haladó eszméktől megóvjá. (A ház rendbehozatalára a vallásalapból kértek és kaptak segílyt.)¹⁹

Az elemista gyerekeket főleg a Szívárdába és az Eucharisztikus Gyermekszövetségbe szervezték. A kicsiknél az egyház számára nagy problémát okozott már a 30-as évek elejétől a szociáldemokrata „Gyermekbarát” szervezet működése.

Az egyház társadalmi egyesületei (még azok is, amelyek kimondottan hitbuzgalmi célok érdekében jöttek létre) világnézeti nevelést voltak hivatottak adni. A társadalom minden rétegének gondolkodását kívánták irányítani a maguk érdekeinek megfelelően. Az élet minden területére kiterjedő hatással kívánták az egész társadalmat átfonni; figyelemmel kísérték a nemzetközi eseményeket, érdeklődtek a családi problémák iránt, művészeti, irodalmi, zenei problémákat vitattak meg. Mi ez, ha nem az egyes emberen keresztül, annak gondjain, bajain keresztül a tömeg formálása. Nem volt Magyarországon sem méreteiben, sem szerveztségében olyan polgári politikai párt, amely akárcsak megközelítette volna az egyházat a politizálásban.

Az iskolák

Az egyházi iskolák az összes egyházi intézmény közül a legnagyobb hatást gyakorolták a fővárosi társadalomra. Társadalomformáló erejük — bátran állíthatjuk — nemcsak a társadalom katolikus részénél mutatkozott, hanem más felekezetek tagjainál is. Budapesten olyan intézményei voltak az egyháznak, mint a piaristák, a bencések fiúgimnáziuma, leányok részére pedig az Angolkisasszonyok gimnáziuma, a Notre Dame de Sion stb. Ezeket az intézményeket nemcsak a katolikus családok gyermekei keresték fel, hanem szívesen járatták gyermeküket katolikus felekezeti iskolába — amennyiben befogadták őket — a középosztály más felekezeti családjai is. Mi okozta ezeknek iskolák nagy népszerűségét e körökben? Hogyan érték el ezt a hatást, milyen szervezettel, milyen oktatási módszerekkel, mi volt a nevelési elvük, a kitűzött céljuk, és végül is milyen volt hatásuk a társadalomra? — Ezeket a kérdéseket kell elsősorban megvizsgálni, ha a katolikus iskolaügyről beszélünk.

Elöljáróban le kell szögeznünk, hogy úgy véljük, hibát követnénk el, ha kizárólag e felekezeti, s kimondottan katolikus intézményeket vennénk figyelembe. Budapesten, de az ország többi részében is, az egyház irányítása, szempontjai nemcsak a kimondottan katolikus iskoláknál voltak érezhetőek, hanem a többi iskolánál is. Ez a befolyás nemcsak a tananyag tematikájánál mutatkozott, hanem a tanszemélyzet összetételénél is. Példának szeretnénk megemlíteni a Gizella királyné fővárosi leánygimnázium 1940-ben megüresedett igazgatói állásának ügyét. Nem kisebb egyházi személy, mint maga a hercegprímás foglalkozott ezzel a kérdéssel, és levélben fordult megbizottjához, Mészáros Jánoshoz, hogy járjon el a fővárosnál, a polgármesternél, hogy az igazgatói állás betöltésénél legyenek tekintettel az egyház álláspontjára és csak katolikus embert tegyenek meg igazgatónak. Sok az apostata pap és világi az iskolák igazgatói és tanári karában, méltatlankodott a hercegprímás. Mészáros el is járt, és közölte felettesével, hogy „A Polgármester Úr nagy megértés-

sel fogadta előterjesztésemet . . . biztosított arról, hogy a jövőben az igazgatói állások betöltésénél feltétlenül szem előtt fogja tartani Főmagasságodnak nagyon is indokolt szempontjait". Mészáros ajánlott is mindjárt igazgatót, és a polgármester nem zárkózott el a javaslat elől.²⁰

A budapesti egyházi iskolák a Katolikus Tanügyi Tanács irányításával működtek. A katolikus egyházzal lévén szó, a tanács természetesen csak tanácsadó testület lehetett, amely észrevételeit, jelentéseit a hercegprímásnak tette meg, aki végső fokon döntött minden kérdésben. A Katolikus Tanügyi Tanács már vezető személyén keresztül is szoros kapcsolatot tartott fenn az állami Országos Közoktatási Tanáccsal. Huszti József egy. tanár, a Katolikus Tanügyi Tanács másodelnöke, majd 1940-ben elnöke, egyben az Országos Közoktatásügyi Tanács ügyvezető alelnöke is volt. A Katolikus Tanügyi Tanács általában hat tagból állott, tagjai kifejezetten klerikális érzelmű vezető pedagógusok, vagy más vezető tisztviselők voltak. Az említett évben (1940) a Katolikus Tanügyi Tanács elnöke Huszti József, alelnöke Simon Károly, tagjai Dsida Ottó, Krywald Ottó városmajori plébános, Mertán János és Padányi Andor voltak.

Az egyházi iskolák Budapesten kevés kivétellel szerzetesi iskolák voltak. Működtek tanárképző intézeteik, gimnáziumaik, tanítóképzőik, líceumaik, kereskedelmi szaktanfolyamaik, polgári iskolák, elemi iskolák stb. Az egyes iskolák egy tanulóra eső tanszemélyzete, osztályainak száma nem sokban különbözött az állami, illetve fővárosi iskoláéktól. Bizonyos ingadozás mutatkozik — egyes években — főleg a városi, illetve állami iskolák javára.

Az egyházi iskolákban, középiskolákban, gimnáziumokban 19—27 főre esett általában egy tanár (1930-ban az Angolkisasszonyoknál 19, a Piaristáknál 23, az Érseki Reálgimnáziumban 27 főre esett egy tanár). Ez a szám erősen romlott — érthetően — az ún. népiskoláknál. Itt 28—40 tanulóra esett egy tanító, illetve nevelő. Természetesen minden intézetnél más és más a helyzet, de szembevetendő az elemi iskolák és óvodák elhanyagolt volta.

Az egyház — felismerve hatalmas társadalmi jelentőségét — egyik legfőbb feladatának tekintette a nevelést. A Horthy-korszak állama jó néven vette, hogy az állami iskolák mellett kiépüljön egy jól szervezett egyházi iskolahálózat, mert az egyház évszázadok alatt kiépült iskolarendszerével, tanító szerzetesrendjeivel igen hathatósan tudta szolgálni az ellenforradalmi rendszert.

Nagy gondot fordítottak nemcsak az iskolák vezetőinek megválasztására, hanem az egyszerű tanítók világnézetére is. A tanítók csak keresztény és nemzeti világnézetűek lehetnek, mert a többit ki kell onnan seprűzni, hangoztatta a Nemzetnevelés.²¹

Az együttműködés mindkét fél — mind az állam, mind az egyház — számára gyümölcsöző volt. A klérus tanácsára a nem felekezeti iskolákban is bevezették az előadások megkezdése előtti és utáni kötelező imát; az ünnepnapokon való templombajarást, a lelkigyakorlatokat és a vallástan tanítását mindenki számára kötelezővé, az egész tanítás alapjává tették.

Ebből következik, hogy nemcsak a tanítók, hanem a hittanítók politikai megbízhatóságára is igen ügyeltek.

A nevelési elveket a nevelési alanyhoz formálták. Az iparos tanulóknak, az elemi iskolák olyan tagozataiban, ahová a szegénygyerekek jártak, a fennálló rendszerbe való beletörődést hirdették. Az erkölcs tan és a szegény diákok számára szánt könyvek minduntalan az isteni gondviselés bölcsességét hangoztatták, amely mindenkor teremtett szegényeket és gazdagokat; de a szegényeknek emiatt nem szabad zúgolódniuk, mert ez isten akarata, és isten előtt mindannyian úgyis egyenlők vagyunk. Erkölcsi történeteket, tanmeséket oktattak, amelyek arról szóltak, hogyan kell a szegénynek minden zokszó nélkül vidáman elviselnie sorsát, és hogyan kell minden esetben hűséggel viseltetni uraik iránt. Ezek voltak a szegények számára szánt nevelési elvek a polgári iskolákban. A fővárosban voltak azonban olyan egyházi iskolák, amelyekben természetesen nem ezeket a nevelési elveket domborították ki, mert ezekből az iskolákból kellett kikerülnie a „vezető réteg”-nek, amely hivatott volt, a szántszándékkal tudatlanságban hagyott, önálló gondolkodásra nem tanított tömeget vezetni. Ilyen középiskolák voltak többek között a piaristák, a bencések budapesti gimnáziumai. Ezekből sok vezető tisztviselő került ki.

Ha azt nézzük, hol volt az egyház munkája eredményesebb iskolai vonalon: a szegényebb rétegek, avagy az „úri osztály” körében, azt hisszük, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy ha sikerült is ideig-óráig „osztálybékét” teremteni a lelkekben a népiskolákban, az izzó paraszt tartósan elaltatni nem lehetett. Az elemi iskolákból és a polgárikból is százával és ezrével kerültek ki olyan fiatalok, akik felnöve a haladásért dolgoztak, harcoltak — és talán éppen az egyházi iskola légköre segítette őket tisztánlátásuk kialakításában. Nem állíthatjuk, hogy nem került ki az „úri osztály” egyházi iskolában tanult gyermekei közül (mint ahogy került is ki) a haladást szolgáló ember, de a többségre egy életen át hatott az egyházi nevelés. És kineveltek a gimnáziumokban és az egyetemeken olyan vezető gárdát, amely a fennálló társadalmi rendszerért mindenre kész volt.

Itt jutunk el ismét ahhoz a kérdéshez, hogy mi okozta ezen iskolák népszerűségét a vezető réteg, az értelmiség és a kispolgárság bizonyos rétegeinél? Az, hogy miért voltak népszerűek az egyházi iskolák a vezető rétegek körében, az előbb elmondottakból egyenesen adódik. De miért iratta sok értelmiségi és kispolgár egyházi iskolába gyermekét? Ez sokkal összetettebb kérdés.

Kétségtelenül döntő szerepet játszott pedagógusaik jó szakmai felkészültsége is, de emellett elgondolkoztató az az imponálóan céltudatos, szervezett nevelési rendszer, amelyet évszázadokon át kiépítettek, és amelyet éppen tudatossága és következetessége miatt sikerrel alkalmaztak egy gyökeréig reakciós cél, a mind fejlettebb valláserkölcsei nevelés szolgálatában. Az állami vagy fővárosi iskolák pedagógusai közé — akárhogy vigyáztak — becsúsztott néha egy-egy haladó gondolkodású, más világnézetű tanerő, aki képes volt — néha akaratán kívül — meg-

bontani a nevelői kar egységét. Az egyházi iskolák nagy részében, még ha voltak is személyi ellentétek, egyéniségből származó különbözőségek az egyes tanerők között, a tanári kar egységes volt, a nevelési elv fő vonalában egységes volt. És az a kispolgár, aki gyermekét egyházi iskolába iratta — jöllehet ő maga már azt is elfelejtette, hogy hol van felekezete temploma —, nem azt látta, hogy hogyan nevelik ott a gyermekét, és mire, hanem hogy jól megtanul latinul, és ismerni fogja az irodalmat. Valami állhatatosság, megingathatatlanlás, szervezetség áradt ezekből az iskolákból, és ez a légkör alkalmas volt az ismeretek pontos elsajátítására. Pedig módszereik nem voltak megnyerők a gondolkodni szerető ember számára.

Milyenek voltak a módszereik?

Minden réteget a feltétlen engedelmességre, a felsőbbtség tiszteletére, a parancs maradéktalan végrehajtására neveltek. Ők saját magukról azt mondták, hogy a szeretetteljes szigor alkalmazták, de úgy véljük, e jelző második része az, ami a valóságnak inkább megfelel. Gyakran használtak testi fenytést is, de nem a nagynevű gimnáziumokban. Itt egészen más volt a légkör. A bencések reálgimnáziumát Budapesten az 1923—24-es iskolaévben nyitották meg. A tanári kar legfőbb törekvése a szülői házzal való kapcsolat kiépítése volt. Az iskolába csak felvételi vizsgák útján lehetett bekerülni. Ez volt az első szelekció, ezt követte azután az évenkénti válogatás, hogy végül csak azok a tanulók maradjanak meg, akik magatartásban, felkészültségben megütötték a mértéket. Szülői értekezleteiken hangsúlyozták, hogy „az iskolának és a szülői háznak szellemi szövetségre kell lépnie”.²² Az első zászlót az iskolának a szülők vették. A zászlóavatáson megjelent József főherceg, Heinrich Ferenc volt miniszter, dr. Térffy Béla volt miniszter, Mészáros János érseki helytartó. Rákosi Jenő mint volt bencésdiák beszélt az ünnepségen, hogy „aranykapcsot kovácsoljon a Rend és az egykori tanítványok között”.²³

Az iskolában megalakult a Katolikus Bencés Diákok Szövetségének Budapesti Osztálya, amelynek fő feladata volt kapcsolatot tartani a végzett növendékekkel. Ilyen egyesületük volt a piaristáknak is. Nagyon jól tudták, hogy milyen célt szolgálnak ezek a szervezetek. A cél egyrészt az volt, hogy a végzeteknél, akik az élet különböző területein helyezkedtek el, ne veszítsék el befolyásukat, másrészt az, hogy az iskolapadban ülő diákok előtt elhivatottságuk példaképpen lebegjen.

Sokat adtak arra is, hogy ezeken az egyesületi gyűléseken nagynevű személyek jelenjenek meg. A Bencés diákok alakuló gyűlésén Bárdos Remig főapát elnökölt, megjelent Vass József népjóléti miniszter, Rákosi Jenő, Térffy Gyula kúriai tanácselnök, Térffy Dezső ítélőtáblai tanácselnök, Sárkány Ferenc és Palásty Béla miniszteri tanácsosok.

A tanárok majdnem mindegyike részt vett valamilyen katolikus társadalmi egyesület munkájában. 1925-26-ban hat tanár közül három tagja volt az Emericának; az igazgató, Kádár Titusz bencés áldozópap, a Katolikus Tanáregyesület választmányi tagja, a Foederatio Americana Arrabona Corporatiójának delegátusa stb. volt.

A leányiskolák nevelési iránya, az egyház köztudomású felfogása miatt egészen más irányú volt. A nőt meg akarták tartani a családnak, mert a nők egyenjogúsága veszedelmet jelentett a fennálló rendszerre. A nő egyetlen érvényesülési területe a család, és amennyiben leánygimnáziumokat tartottak fenn — mert bizonyos mértékig kénytelenek voltak lépést tartani a korrallal —, ezek az iskolák olyan asszonyokat voltak hivatva nevelni, akiknek életcélja az volt, hogy egy lehetőleg minél magasabb beosztásban levő tisztviselő oldalán foglalják el helyüket a társadalomban.

Minden iskolát a sovinizmus, a revizionizmus szelleme járt át. A gyermekeket kicsi koruktól kezdve igyekeztek úgy nevelni, hogy mindennemű tiltakozás a fennálló rendszer ellen bűnnek és hibának tűnjön; Dózsa lázadó, aki méltó büntetését nyerte el a tüzes trónon, Rákóczi felkelése végzetes hiba volt, amely csak bajba sodorta az országot, 1848 katasztrófa, a helyes politika 1867 volt, mert akkor indulhatott meg az ország a fejlődés útján.

Irodalomtanításukban is ez a szemlélet tükröződött, Mikszáthtól és Móricztól tiltották a gyermekeket, az igazi olvasmányt Prohászka, Herczeg Ferenc, Tormay Cecil írásai jelentették.

Mindezen munkájukért megérdemelten kapták a megfelelő támogatást az államtól és a fővárostól.

Nem tévesztette szem elől az egyház a főiskolákat, egyetemeket sem. Itt sem csak a hittudományi karra terjedt ki befolyásoló hatalma, hanem a többi karon is érezhető volt álláspontjának érvényesülése. Egyetemi tanárrá választásoknál az egyház szava döntő volt.

Különben a tudományos és szociális intézmények egész sorának vezetőségébe, illetve vezetői székébe történő kinevezéseknél vagy választásoknál az egyház ajánlását vagy jelölését messzemenően tekintetbe vették. Nem beszéltünk az olyan kimondottan katolikus intézményekről, mint a Szent István Társulat, vagy annak nyomdája. Érdekes, hogy Társulat igazgatói székébe javaslatba kerülők között 1940-ben milyen sokat találunk az főváros közigazgatásából jól ismert Huszár és Ripka nevével.

A Vakok Intézete igazgatói állásának betöltésénél is megtette észrevételeit a hercegprímás. Az irgalmas nővérek főnöknője jelenti a hercegprímásnak,²⁴ hogy protestáns igazgatót akarnak a Vakok Intézetéhez kinevezni, és ő már Fraknoi főigazgató közbenjárását kérte. A jelentés felsorolja a jelölteket, mindegyikről elmondja véleményét, „református felesége van — nem kell”, „katolikus, de forradalmi szellemű — nem kívánatos”. A főnöknő kéri az egyház fejét, interveniáljon Hómannál ugyanúgy, mint hét évvel korábban. Jellemző, hogy a protestáns jelöltet még az ott tanító katolikus tanerők is támogatják, és minden emberi számítás szerint ő lenne a legalkalmasabb, mert régen ott tanít, állandóan helyettesíti is az igazgatót. A klérus mégsem tud belenyugodni, hogy egy ilyen pozícióba ne a saját emberét ültesse.

Jelentős a befolyás a szegényházaknál, jótékonysági intézményeknél, hacsak azokat nem kimondottan más felekezet tartotta fenn.

A Horthyék szervezte ún. iskolán kívüli népművelést a legfelsőbb egyházi vezetők igen komolyan támogatták,²⁵ nehezebben ment ez az

alsópapság és a katolikus tanítóság részéről, amely nem igen akart újabb kötelezettségeket vállalni, vagy még inkább: nehezen viselte el, hogy az államhatalom szervei vele rendelkezzenek.

A kezdeti problémáktól eltekintve — a fővárosban is, vidéken is — az iskolán kívüli népművelés irányítói között ott találjuk a papokat.

Arról, hogy a színházak és mozik, filmgyárak felső irányításában az egyháznak szerepe lett volna, nincs tudomásunk. De tudunk arról, hogy sok helyen a női kongregációk, női egyesületek, az egyházközségek női tagozatai mintegy társadalmi ellenőrzést szerveztek a mozik felett, és a számukra „erkölcstelen” filmek ellen próbáltak társadalmi bojkottot szervezni, s így irányítólag hatni a műsorpolitikára.²⁶

A sajtó

A sajtó nagy társadalomnevelő erejét a klérus korán felismerte. Már X. Pius pápa arra hívta fel papjai figyelmét, hogy hiába építenek templomokat, hiába tartanak missziókat, alapítanak iskolát, ha nincsen a klérusnak jól irányított sajtója.²⁷

A Központi Sajtóvállalat a 20-as évek elején állami támogatással alakult meg, Bangha páter aktív közreműködésével. Résztvevői között volt a püspöki kar számos tagja (Csiszárík, Hanauer, Prohászka, Rott), a részvények legnagyobb része pedig a nagybirtokos arisztokrácia kezében volt.²⁸

A Központi Sajtóvállalat lapjai voltak a Nemzeti Újság, az Új Nemzedék, Képes Krónika, később a Sziklán Állunk és más ifjúsági lapok.

Az Új Nemzedék és a Nemzeti Újság napilap volt. Jóval olcsóbban kerültek forgalomba, mint a Budapesten megjelenő napilapok túlnyomó többsége. Ezt csak úgy tudták elérni, ha mind az állam, mind az egyház komoly anyagi támogatást nyújtott a vállalatnak, amely mindezek ellenére egész fennállása idején deficitel dolgozott. A primási körlevelek beszámolnak arról, hogy többször rendeztek gyűjtést a sajtó számára; és megemlítik azt is, hogy az egyházi pénztár segítséget nyújtott a vállalatnak. Különböző címenek kaptak anyagi hozzájárulást: hol kultúradó részleteként, hol kölcsön címén, hol pedig gyűjtés címén.²⁹

Minden alkalmat megragadtak az egyházi sajtó terjesztésére, nem riadtak vissza az erkölcsi terrortól sem. Az egyházközségek egyik legfontosabb feladatává tették a klérus lapjainak terjesztését. Az egyházközség fejének, a plébánosnak feladata volt családlátogatásoknál, a hívőkkel való érintkezésnél, mindenkor megragadni az alkalmat annak megmagyarozására, hogy csak olyan sajtót szabad olvasni, amely „lelkük épülésére” szolgál.

Sajtónapokat rendeztek a fővárosban, amikor a templomokban a prédikáció témája a katolikus sajtó volt. A nőegyesületek, illetve az egyházközségekhez tartozó jótékonyági, hitbuzgalmi és egyéb szervezetek első propagálói voltak újságjaiknak.

Sajtódelutánokat, előadásokat, mulatságokat szerveztek. Jó számítással az asszonyokat és a fiatalokat hívták segítőtársul. A gyermekeken

keresztül akartak hatni a szülőkre; és néha megfelelő sikerrel állították szembe a könnyen befolyásolható gyermeket szüleivel.³⁰ A Katolikus Akció 1935. márciusi száma azt kívánja: az egyházközségek mondják ki határozatban, hogy „a vezetésben csak az vehet részt becsülettel, aki elsősorban kifejezetten katolikus lapot járát”. De ez nem elegendő, „a határozat kimondásának szerezzenek érvényt. E célból 2 hónappal a határozathozatal után az egyházközség vezetősége nyugta felmutatásával, vagy becsületszóval, bizonyítsa be, hogy tényleg katolikus lapot járát.”

Nyíltan beszéltek arról, hogy ki kell pellengérezni azt a katolikust, aki nem az általuk jónak tartott lapokat olvassa, hanem a „destruktív” sajtót.

Az egyház nagyon sokat bajlódott sajtója terjesztésével, de azért helytelen lenne arra gondolnunk, hogy ez újságoknak semmi hatásuk nem volt. Nem becsülhetjük le a sajtó társadalomformáló erejét a kispolgárság irányában. Abban, hogy ez a kispolgárság tömegeiben végig az állam támaszának bizonyult, minden valószínűség szerint nagy része volt ezeknek az újságoknak.

Más a helyzet a munkásosztálynál. A budapesti munkások körében soha nem volt népszerű a klérus, így lapjai sem, az egyház nem is tudott soha a munkáslakta kerületekben komoly eredményt elérni.

De nemcsak az egyes osztályokra más és más az egyházi sajtó hatása, hanem más a korszak egyes időszakaiban is. A 20-as években egyre erősödik olvasottságuk, hogy a 30-as évek felé csökkenjen és még nehezebbé váljon terjesztésük a 40-es évek elején.

Az olvasottság, a társadalomformáló erő kérdése összefügg azzal, hogy mit képviseltek a lapok, milyen mondanivalójuk volt a tömegek számára. És ez a mondanivaló meddig volt bizonyos mértékig elfogadható még a kispolgári tömegek számára is.

A vesztett háború után könnyű volt elhiteni és jóleső érzést kelteni azzal, hogy a kis Magyarország népének elhivatottsága van Európa védelmében, az őt környező népek felett. Könnyen talajra talál a nacionalista, sovíniszta elmélet, a kultúrfölény propagálása. Könnyű volt a gazdasági bajokat teljes egészében Trianonnal magyarázni.

Ebbe a propagandába kapcsolódott be az egyház is lapjain keresztül, és a 20-as években meg is volt a várt sikere. A háború után, a véres ellenforradalom után az egyház az osztálybékét hirdette. Osztálybéke alatt egyszerűen a kizsákmányolásba való beletörődést értették. Nyugalmat és békét hirdettek, hogy ugyanakkor annál nagyobb erővel törjön fel a propagandából a kommunistaellenesség, a fiatal szovjet állam iránti gyűlölet. Ezt az ideológiát kiegészítette a 20-as évek elején az antiszemita propaganda.

Érdekes azonban figyelemmel kísérni a sajtó irányvonalának további alakulását.

1933-ban az Új Nemzedék lelkes cikkekben üdvözli Hitler uralomrajutását:³¹ „Minden látszat arra vall, hogy a németiség két önálló állami életet élő csoportja külön-külön és egy időben megtalálta a maga

hivatott vezetőjét, — Hitlert a nagyobb és Dollfuszt a kisebb rész. Történelmet kell csinálnia mindegyiknek, a németiség jövőjét és a környező hatalmak érdekét egyaránt rátéve a mérlegre, amelyen saját vágyaikat és elhatározásaikat lemérik. Gigászi közmunka-programot akar megvalósítani Hitler. Dolgozni és mindenkit dolgoztatni, hogy legyen becsülete az emberi kéz munkájának. Dolgozzon mindenki a közért. Végezzon fizikai munkát két pusztá kezével az általános munkakötelezettség alapján.”

Még nagyobb a lelkesedés, amikor Hitler feloszlatja a szakszervezeteket:³² „Hitler rohamosztágosai ma délben megszállják az összes német szakszervezeteket és őrizetbe veszik a vezetőket . . .” „Mérőföldes lépés történt tegnap egy sok vihart felvert probléma megoldására. A Német Birodalom a szakszervezeti kérdésben Mussolini útjára lépett.” „Megtisztul a szakszervezeti gondolat a rárakodott elemektől.”

Egy-két év múlva már kevésbé lelkes a hang. Magyarázható ez Hitler egyházellenes intézkedéseivel, de úgy véljük, része van ebben Horthyék olaszbarát politikájának is. (Hitler és Mussolini ez időbeni ellentétei ismeretesek.) Bárminek is tudhatjuk be, de már 1935-től mindinkább találkozhatunk az egyházi sajtóban olyan irányú cikkekkkel, amelyek már nem az első lelkesedés hangján szólnak. Olyan cikkekkkel is találkozunk, amelyek igyekeznek bizonyítani: ami jó Németországban, nem jó nálunk.

Kovrig Béla a Szent István Társulat székházában „Katolicizmus és nemzeti szocializmus” címmel 1935 február—márciusában előadást tartott. Előadása elején kijelentette, hogy a nemzeti szocializmusról és nem az azt reprezentáló emberekről akar szólni s nem vizsgálja a nemzeti szocializmus politikáját sem finansiális, sem gazdasági szempontból. A mai német fajelmélet nem egyéb, mint pogány naturalizmus és biológiai determinizmus.

„Nemzeti szocializmus — nem. De igenis egy minden pogány elemtől ment szabad keresztény Magyarországot.”

Ezek a jelenségek elszórtan jelentkeztek ezekben az években annál is inkább, mert jött a bécsi döntés és annak következménye.

1941-ben azonban más a hang. A bécsi döntés és Jugoszlávia megtámadása előtt Németországgal szimpatizáló cikkek sora jelenik meg. A bécsi döntés és Jugoszlávia megtámadása szuperlatívuszokat vált ki a klérus tollforgatóiból.³³

Szinte természetesnek találhatjuk azt az örömmámort, ami a Szovjetunió megtámadását követte:³⁴ Az Uj Nemzedék 1941. július 1-i számában hosszasan ünnepelte ezt a gáztettet. Örült, hogy Magyarország részese lett e rablőháborúnak, a többi európai „kulturnéppel” együtt, Németország oldalán. E támadó, fosztogató jellegű, más népek szabadsága ellen törő háborút nevezték „a civilizáció európai kereszties hadjárata”-nak. Erről a küzdelemről írta a klérus lapja: „Magyarország mint a bolsevizmus elleni küzdelem legrégibb harcosa, valamint a kommunizmus-ellenes egyezmény aláírója, teljes meggyőződéssel, tiszta öntudattal és nagy lelkesedéssel vesz részt.”

Nem titkolták örömüket afelett, hogy Németország végre megtámadta a Szovjetuniót.

Nemcsak a propaganda támogatta ezt a tragikus kalandot, a klérus ténylegesen is be kívánt kapcsolódni az aktív munkába, a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségben nem egy pap dolgozott.

A lapok olvasottsága miatt csökkent a 30-as években, és főleg a 40-es évek elején?

A 20-as évek szociális demagógiája a 30-as években mindinkább eltűnően volt, ami korábban nem egy különben jó szándékú egyszerű embert megévesztett. Ezek tehát kiváltak az olvasótáborból.

De elveszítette a Nemzeti Újság és az Új Nemzedék a kimondottan fasiszta érzelmű kispolgári tömegeket is, melyeknek a 20-as években igen tetszett az antiszemita, hősködő „magyarkodó” hang.

A 30-as években az „úri középosztály” tagjai még a Pesti Napló, Pesti Hírlap mellett támogatták a klérus sajtóját is, de már a 40-es évek elején (1942-43) még saját táborukban belül is észrevehetőek a véleménykülönbségek. A klérus a nyilasmozgalmat elítélte, de Hitlert és Németországot támogatta.

Hozzájárult ehhez még az, hogy minden józan ember előtt világossá vált már 1942-43-ban, hogy a hitleri Németország elvesztette a háborút — így a reménytelen harcot propagáló klerikális sajtótól természetesen elfordultak. A 40-es években tehát még inkább csökkent a katolikus napisajtó olvasottsága.

*

Eddigi vizsgálódásaink azt mutatják, hogy a római katolikus egyház befolyása a főváros társadalmára rendkívül jelentős és szerteágazó erő volt. Az egyház évszázadok gyakorlatával megalkotott és fenntartott szervezetével jelentős támasza volt a Horthy-fasizmusnak. Mégis meg kellett állapítanunk, hogy ez a kétségtelenül számottevő hatás egyrészt nem volt arányban a szervezet nagyságával, bonyolultságával, másrészt nem volt egyértelmű és egyenlő hatású a társadalom különböző osztályaiban.

Az Egyháznak ez a nagy anyagi áldozatokkal támogatott szervező tevékenysége a korszakban nem egyforma eredményeket hozott. Miként láttuk, a korszak elején jóval több hatást ért el, és szélesebb rétegekre gyakorolt hatást. A 30-as évektől kezdve azonban befolyása csökkent; táborának egy része kiábrándult, és a Baloldalhoz csatlakozott, míg reakciós támogatóinak többsége a nyílt fasizmus útjára tért.

Kétségkívül azonban, az Egyház hatalmát az uralkodó osztály támogatására használta fel, és ezért annak bizalmát végig élvezte, és bár szervező tevékenységének eredménye nem volt arányban a ráfordított energiával, mégis mindvégig sikerült jelentős vallásos tömegeket maga mögé állítania.

A vezető rétegek felé irányuló egyházi munka volt a legelmélyülőbb és kétségtelenül a legeredményesebb. A teljes meggyőzés klasszikus pél-

dája volt ez, elszánt odaadás az egyház és állam irányában. A magatartás, világnézet teljes mértékű kialakítása az ezzel együttjáró rövidlátással, szűklátókörűséggel, bigottsággal, fanatizmussal, ami ennek a nevelésnek a sajátja és eredménye, egyben az ország katasztrófájának előmozdítójává vált. A vezető rétegeknél az egyházi munkának ebben mutatkozik meg az „eredménye”. A kispolgárság, az értelmiség egy része már kicsúszott az egyház kezei közül. Míg ennek egy része vallásosságához, annak szokásaihoz szilárdan ragaszkodva hivatalnokmentalitással próbálta magát fenntartani és megőrizni a polgári „haladástól”, addig a másik rész az egyházból kiábrándulva, benne nem bízva, nem közeledett a munkásosztályhoz sem, de kicsúszott az egyház kezéből, s a teljes kilátástalanságba, dekadenciába, nihilizmusba süllyedt.

A budapesti munkásság befolyásolása mindig nehéz feladat volt az egyház számára, a munkásosztályhoz nem tudott közel férkőzni, mert mondanivalója idegen volt számára. A munkásosztály többsége — még a nem szervezett munkásság is — megközelíthetetlen volt az egyház számára. A szocialista érzelmű munkásokról nem is beszélünk, akiknek marxista-leninista világszemlélete teljesen szemben állt az idealizmust képviselő egyházzal.

1945 után a kispolgárság, az értelmiség közeledik a munkásosztály felé, mindjobban elszakítva az egyházhoz fűződő, előbb társadalmi, magatartásbeli, majd későbbben vallási szálakat. Elismerik a munkásosztály vezető szerepét, lassan átveszik ideológiáját. A tények, az erők meggyőzik. Az egyházat társadalmi bázisa elhagyja, elveszítve a volt uralkodó osztályokat és a kispolgárságot, az értelmiséget, veszít hatalmából még akkor is, ha átmeneti segítséget kap időnként az ellenzékiés romantikájától.

J E G Y Z E T E K

¹ Csernoch levele Mészáros Jánoshoz. Közzétéve: A Budapesti r. k. egyházközségek első tíz éve. Sajtó alá rendezte dr. Hauser Ignác. Bp. 1930, 20. old.: Mészáros J.: Visszatekintés az első tíz esztendőre.

² Uo.: Dr. Leopold A.: A katolikus egyházközségi szervezetek jogi természete.

³ Az Actio Catholica az egyházközségi szervezetet választotta működése szervéül, annak a keretein épül fel; mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy az AC működése is az egyházközségek működésétől függ. Katolikus Akció (1935) márc. szám, 2. old.

⁴ Iparosok Mária kongregációjának értesítője. Bp. 1913.

⁵ Észtergomi egyházmegyei körlevelek, 1928, 45. old.

⁶ Nemzeti Újság (1920) febr. 3. Hirdetmény.

⁷ Uo. (1920) jan. 10.

⁸ Katolikus Akció (1935) dec.

⁹ Országos Levéltár. VKM. 1922—I—16—36279. A Katolikus Munkásnők Otthona vezetőségének kérelme a miniszterhez segély iránt. A miniszter 40 000 korona rendkívüli segélyt utal ki számukra.

¹⁰ Észtergomi egyházmegyei körlevelek, 1924, 13. old. Felhívja a papság figyelmét a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségének vasúti missziójára, cselédelhelyező intézetére, támogatására.

¹¹ Kivonatott jelentés a Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége XXIV. évi közgyűléséről. 1942. máj. 9.

¹² Magyarok Nagyasszonyáról nevezett és Szent Ágnes pártfogása alatt álló Úrilányok kongregációjának Kis Értesítője az 1941—42. évről. (Sokszorosított kiadás.) Bp. 1942.

¹³ 1942-ben tartották a Dísznagykáptalani Ünnepséget a Pesti Vigadóban. Ekkor avatták Kállay Miklósnét az Emericana patronájává. — Esztergomi Primási Levéltár. 1942—768.

¹⁴ Uo. 1939—7919 (150).

¹⁵ Országos Levéltár. VKM. 1932. Testnevelési és Sportszövetség 4/3. tétel. A Cserkészszövetség jelentése a VK miniszternek.

¹⁶ Esztergomi egyházmegyei körlevelek, 1926, 19. old.

¹⁷ Gergyessy L., Beszámoló az újpesti Katolikus Legényegylet 50 éves működéséről. Bp. é. n.

¹⁸ Esztergomi egyházmegyei körlevelek, 1920, 30. old.

¹⁹ Országos Levéltár. VKM. 1921—I—16—110868.

²⁰ Esztergomi Primási Levéltár. 1940—1341 (221).

²¹ Idézi: Balázs B., A klerikális reakció a Horthy fasizmus támasza. (A Nemzetnevelés 1920. V. 15-i számából.)

²² Pannonhalmi Szent Benedek Rend Budapesti ... Reálgimnáziumának Értesítője. Bp. 1924—25.

²³ Uo.

²⁴ Esztergomi Primási Levéltár. 1940—1310—21.

²⁵ Esztergomi egyházmegyei körlevelek, 1927.

²⁶ Katolikus Akció (1935) 11. sz. 2. old.: „Addig is, míg általános kormányhatósági intézkedéseket érhetünk el, a rendelkezésre álló eszközökkel járjunk el a jó erkölcsök, a családi eszményt sértő színházi és mozi előadások, sajtótermékek, plakátok ellen (pl. tiltakozzék az egyházközség vezetősége, helyezze kilátásba a katolikus társadalom bojkottját, hívja fel a helyi hatóság figyelmét stb.).”

²⁷ Pintz B., Az apostolkodás és a katolikus akció. Bp. 1940, 63.

²⁸ Balázs i. m. 401.

²⁹ Esztergomi Primási Levéltár.

³⁰ Katolikus Akció (1935) 2. old.

³¹ Új Nemzedék (1933) U. 3. A németység.

³² Uo. (1933) U. 3. és U. 4.

³³ Uo. (1941) máj. 6.

³⁴ Uo. (1941) júl. 1.

Ж. Лёриц

ДАННЫЕ К СОЦИАЛЬНО-ОРГАНИЗАТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ В БУДАПЕШТЕ

(1919—1944 гг.)

В конце XVIII в., казалось, что тысячелетняя экономическая власть и влияние на общество католической церкви поколебнулись. Буржуазные революции, распад крупных феодальных землевладений, аккумуляция промышленного капитала и распространение либеральных идей, повидимому, расшатали основы церкви, располагавшей огромным землевладением, построенной на строгой иерархии и спаянной слепой дисциплиной. Кризис действительно наступил, но не углубился, так как церковь, учась на опыте многих столетий, нашла способ для обеспечения своего дальнейшего существования: она стала опорой власти буржуазии, и таким образом зарождалась кооперация.

В Венгрии, из-за специальных условий страны, сложившихся в результате существования Габсбургской монархии, обуржуазивание, аккумуляция капитала, отстали от западноевропейских стран. Обуржуазивание и его последствия в более значительной мере появились в Венгрии только в последней четверти XIX в.

В Европе Парижская Коммуна, первая власть пролетариата, сплотившиеся в Интернационал рабочие партии известили о существовании и организованности

нового, рабочего класса. Угрозу для церкви означала уже не буржуазия, а революционный рабочий класс, систематически борющийся против крупных землевладельцев, и крупного капитала. Почти одновременно с пробуждением сознательности рабочего класса началась организованная контрмера церкви, направленная на воспрепятствование продвижению вперед социализма. Организовывались различные христианско-социалистические движения. Церковь стала сильно заниматься общественными проблемами. Она пользовалась всеми средствами для предотвращения опасности.

Однако, в XIX., да даже XX. веке пришлось применять иные средства, чем раньше. Нельзя было опираться на „святую“ инквизицию, предавать еретиков сожжению на костре, организовывать процессы по обвинению в колдовстве, откровенно применять насилие. То есть, пожалуй все это и было бы возможным, но ни в коем случае не было бы полезным. И это решило вопрос. Необходимо было прибегнуть к новым способам. Целью являлось сохранить, завоевать доверие масс, а новым способом была забота о них. Необходимо было придать организованную форму этой заботе и попечению. Настоящая статья трактует несколько из этих организационных форм и средств, а именно самые важные из них: церковные социальные общества, школы и печать, причем автор стремился показать главные черты их деятельности.

В Венгрии к концу XIX. и в начале XX вв. под инициативой и руководством церкви одни за другими организовались различные социальные общества. Однако, в эту эпоху еще нельзя говорить о социальных обществах, развертывающих интенсивную деятельность. После первой мировой войны поворотом в общественной жизни явилось учреждение церковных приходов, ставших с течением времени самыми обширными и охватывающими массовыми организациями церкви, обладающими специальной структурой. В эпоху Хорти социальные общества были в области организации также объединены с приходами. Благодаря этой кооперации организации окрепли. Социальные общества церкви были предназначены для идеологического воспитания масс. Они стремились направить мышление всех слоев общества соответственно своим интересам. В Венгрии не было буржуазной политической партии, которая по своим размерам, или по своей организованности могла бы сравниться с церковью в области занятия политическими вопросами. Среди всех церковных учреждений особо сильное действие на общество столицы оказали церковные школы. Их действие на оформление общества сказалось не только на католической части общества, но и на членах других вероисповеданий, ибо церковные школы имели исключительно большое влияние также на ведение государственных школ. Они формировали свои принципы воспитания в соответствии с субъектом воспитания. В тех начальных школах, в которых учились дети бедняков, они проповедовали примирение с божьим провидением, а в знаменитых гимназиях старались воспитывать господствующий слой. Однако, все слои воспитывались в духе беспрекословного послушания и уважения к начальству.

Клир осознал также общественно-воспитательную роль печати. В начале двадцатых годов при государственной поддержке было учреждено Центральное предприятие печати. Его органы (Немзети Уйшаг, Уй Немзедек, Кепеш Кроника и прочие журналы для молодежи) продавались гораздо дешевле других газет. Это было достигнуто тем, что как церковь, так и государство предоставляли серьезную материальную помощь этому предприятию, работавшему несмотря на это в течение всего периода своего существования с дефицитом. Влияние этих газет и журналов было очень ограниченным и узким. Представители среднего сословия в тридцатых годах еще поддерживали прессу клира, однако, в сороковых годах их поддержка ослабела.

На основании исследований автор настоящей статьи устанавливает, что влияние римско-католической церкви на общество столицы было исключительно большим и разветвленным. Со своей организацией, созданной и поддержанной опытом многих столетий, церковь была мощной опорой хортистского фашизма, однако, это бесспорно большое влияние, с одной стороны, не было пропорциональным размеру, сложности церковной организации, а с другой, не было однозначным, и не имело одинакового эффекта на различные классы общества.

Budapest felszabadítása

A Budapestet felszabadító harcok előzményei. Budapest körülzárása

A második világháború befejező szakaszában, 1944 nyarán a Vörös Hadsereg újabb nagy győzelmeket aratott. A szovjet csapatok nagyarányú előnyomulása következtében Románia, Bulgária és Finnország fegyverszünetet kért. Románia és Bulgária felszabadítása után a Vörös Hadsereg 1944 szeptemberében Magyarország határára érkezett. A 2., a 3. és a 4. ukrán hadseregcsoportnak jutott az a feladat, hogy felszabadítsa hazánkat a fasiszta megszállás alól. A szovjet csapatok szeptember 23-án lépték át a magyar határt, és megkezdődtek Magyarország felszabadításáért folytatott hadműveletek. Hamarosan felszabadult az ország keleti része, Tiszántúl s vele Debrecen. A szovjet csapatok egységei gyorsan nyomultak előre, október 11-én felszabadult Szeged, október második felében a Duna—Tisza közének déli része, és nyitva állott az út az ország fővárosa, Budapest felé.

A Budapest felszabadítását célzó hadműveletek időszaka tulajdonképpen már október végén megkezdődött. A 2. ukrán arcvonal erői — Malinovszkij marsall vezetésével — október utolsó napján áttörték a Duna—Tisza közötti német arcvonalat. A következő napon elfoglalták Kecskemétet, és november 5-én délről és délnyugatról megközelítették Budapestet. Az arcvonal erői egyidejűleg kiszélesítették az áttörést észak felé, és november 4-én elfoglalták Szolnokot, átkeltek a Tiszán, majd Miskolc, valamint Eger irányában előretörve, november 11-én elvágták a budapest—miskolci vasútvonalat.

A fasiszta hadvezetés minden fellelhető tartalékot összevont Budapest körzetében, és mintegy 12 hadosztályt vonultatott fel lázas sietséggel a főváros védelmére.

Ugyanebben az időben a 3. ukrán arcvonal egységei Tolbuchin marsall vezetésével nyugat felé előretörve, Mohácsnál átkeltek a Dunán, november 29-én elfoglalták Pécsét, és megkezdődött Dél-Dunántúl felszabadítása. Egymás után foglalták el a fasiszta csapatok támaszpontjait. A szovjet arcvonal erőinek egy része támadást kezdett nyugati irányba, és december 2-án elfoglalta Kaposvárt. Az erők másik része észak felé, a Duna mentén támadott, és felszabadította Paksot. December 7-re teljesen megtisztították a Balaton déli partját és Székesfehérvár, valamint Nagykanizsa felé közeledtek. Bicske irányában áttörve december 24-én elérték Esztergomot. Majd átkelve a Dunán, egyesültek a 2. ukrán hadsereggel. Ezzel december 26-ra befejezték a főváros teljes körülzárását.